
Тарас
Лютий

СЕНСОЖИТТЄВИЙ УНІВЕРСУМ СЕРГІЯ КРИМСЬКОГО

Духовність, у найширшому розумінні, — це заклик згори зробити те, що не відбувається природним шляхом, тобто здійснити якусь надприродну мету; заклик, який потребує індивідуального розшифрування. Одним із найголовніших принципів духовності вважаю принцип «третьої правди». Що це таке? В Греції було сім мудреців. Сократ був наймудрішим, але він не входив до семи мудреців, тому що він першим додумався до того, що справжній мудрець повинен не сам виказувати мудрість, а екстрагувати її від інших людей.

СЕРГІЙ КРИМСЬКИЙ

Сергій Борисович Кримський народився 2 червня 1930 року в містечку Бахмут. Своє походження він пов'язував з євреями-кримчаками, які в XVII столітті мігрували до Західної України. Його родинні корені сягають містечка Броди, де народився батько, по лінії якого він мав спорідненість із видатним українським істориком і літератором Агатангелом Кримським, кілька приїздів якого запам'яталися малому Сергієві назавжди. Ще одним ушлявленим, але далеким родичем, і вже по матері, був інший уродженець Бродів — австрійський письменник Йозеф Рот.

1943 року звільнили Київ. Опинившись тоді разом з бабусею в українській столиці (після перебування в еміграції в Оренбурзі), семикласник Сергій мало не одразу попросився працювати в обсерваторію університету: в різні сезони серед ночі він мав уважно спостерігати за зірками й механічно фіксувати їхнє положення. Пізніше й сам придбав собі телескопа, аби споглядати за небом. Згодом

його прийняли до Українського Астрономічного Товариства під керівництвом професора Всехсвятського.

З цього досвіду поволі виростало розуміння символізму, приміром того, які символи використовував Григорій Сковорода. Після відкриттів Коперника та Галілея світ перестав бути антропоцентричним. Але людина, на думку Сковороди, сама є особливим символічним центром — мікрокосмом, для неї зоряне небо — аж ніяк не застигла концептуальна картина, а світ — міфологічний, тобто сповнений живих форм.

Подібними тлумаченнями Кримський «оживляє» і топологію міста. Так, щоб потрапити до центру Києва з лівого берега, потрібно перетнути Дніпро — річку, що символізує життєдайне глибинне джерело, й піднятися на міські пагорби — символ осі світу. Печери на схилах — амбівалентний образ народження (начала) й смерті (могили) — сповнені силою сконцентрованого духу, який є умовою формування мислителя. Храм на горі — символ поєднання неба та землі — своєрідний кордон буття. Цією інтерпретацією символічний світ набуває цілком реальних і живих абрисів.

Проте Київ для Кримського є особливим утіленням софійності. Храм Софії породжує ефект близького неба. Саме з цим моментом пов'язується *осмислення*, тобто творення нових смислів. Ось чому філософ запропонував власну концепцію походження Києва. Місто розташоване на трьох пагорбах: Київському, Хоревиці й Щекавиці (назви, як відомо, походять від трьох братів — Кия, Щека і Хорива). Кий — палиця, Щек — давньоруською означає змій (хтонічна істота), а Хорив — гора Синайської гряди, де біблійний Бог дарує Мойсею заповіт. Отже, топоніміку Біблії відтворено й у київських пагорбах. Виникає й інша низка інтерпретацій. Приміром, так звані псевдовікна на Софії Київській з'явилися не від того, що реальні вікна колись було закладено. В задумі стародавніх будівничих, які їх створили, була ідея ошукати нечисту силу. Храм як осередок розумної ойкумени виконував функцію оберегу в ситуації постійного очікування Страшного суду. Тотальне чекання на цю тривожну подію буквально охопило всю Європу ще з V сторіччя. Ззовні, особливо з лівого берега, де відкривався безкрайньо-хаотичний простір, до міста могла дістатися нечиста сила. Бісовщина мала битися в псевдовікна й ніколи не потрапляти в справжні.

В міському повоєнному хаосі Кримському вдавалося віднаходити справжні інтелектуальні знахідки. З розгромлених бібліотек витягалось чимало букіністичних раритетів. Книжковий ряд тягнувся від Львівської площі до Євбазу. Буквально за копійки можна було придбати літературу будь-якого змісту і жанру: від еротики до філософії. Хоча «в ходу» тоді були переважно підручники, Сергій купує кілька монографічних праць. «Матеріалізм і емпіріокритицизм» Леніна не справив на нього ніякого враження. А от томик «Малої логіки» Гегеля змусив багаторазово перечитувати текст. Мало-помалу, постійно приходячи на стихійний книжковий ринок, Кримський придбав усі 12 томів повного зібрання творів Гегеля й почав їх читати. Спочатку треба було звикнути до мудруватого стилю й дивного способу ви-

словлюватися. Щоб вийти за межі сприйняття праць як «пташиної» мови, знадобилося кілька років. Ясно, що досягнути гегелівську систему десяти-класникові було ще не до снаги. Занурення в чужерідний слововжиток передбачало заздалегідь не заучування тексту напам'ять, аби згодом розвинулася специфічна здатність не просто відтворювати, а навіть імітувати стиль Гегеля. Кримський для себе називає німецького філософа прекрасним «мислелітним засобом», адже, коли він читав його тексти, у нього виникав цілий «рій» власних думок.

Отже, 1947 року після закінчення школи № 132 Сергій Кримський прийшов на філософський факультет Київського університету. Його допитливий розум шукав відповідей на питання, до яких ще годі було підступитися. Можливо, тому він обирає саме відділення логіки. Навмання подає заяву, але з першої спроби його не прийняли. Взявши всі грамоти, він попрямував у ЦК з проханням допомогти з'ясувати, в чому полягає відмова. З'ясувалося, Кримського не прийняли через чийсь банальний донос, згідно з яким він нібито перебував у Києві під час німецької окупації. Проте, після надання відповідної довідки про фактичне тогочасне місцезнаходження, в університет його таки зарахували. Він ішов туди з щирим переконанням займатися «чистою наукою».

Оскільки філософію в СРСР вважали справою ідеологічною, займатися нею мали перевірені люди. Кримський навряд чи колись потрапляв до кола благонадійних осіб. Зрештою, як і більшість його однокурсників, він отримав розподіл, як вони тоді жартували, в «сільську школу». Отже, потрібно було їхати за призначенням у херсонське управління культури. На щастя, там одразу ж дали відкріпного листа: буцімто такий-сякий нам наразі не потрібен. Можна було вертатися до Києва, але роботи він знайти не зміг цілий рік. Не вийшло й зі вступом до аспірантури з тих самих причин, що й у випадку з розподілом. Так-сяк вдалося влаштуватися в школу вчителем логіки та психології. Проте ці дисципліни невдовзі вилучили з програми. Кримський залишився читати астрономію в хуліганському районі на Подолі. Один урок на тиждень — і 5 карбованців на місяць. Мало, зате ніхто не міг переслідувати за неробством.

Наприкінці 1953 року випала нагода написати статтю в «Новый мир». Він пропонує короткий нарис під назвою «Фетишизм слів у радянській філософії». Все побудовано на цікавій метафорі. Відомо, що Ісус в'їхав до Єрусалиму на двох віслюках. Але чому на двох? Виявляється, справа полягає у не надто доброму перекладі словосполучення «ослятко, син віслюка», що транслювалося як «два віслюки». Кримський проводить аналогією між незграбним перекладом і сучасною інтерпретацією Маркса. Виходить, що радянська філософія їздить на двох віслюках. Ідея, звичайно, занадто смілива. Принаймні, жевріло сподівання, що після смерті Сталіна вже можна критикувати й марксизм. Проте хвиля свободи швидко прокотилася, залишивши по собі шумовиння реакції.

Недарма Кримському належить думка про те, що філософія є найбільш уразливою, а навіть найбільш драматичною та незахищеною галуззю куль-

тури. Скільки вона існує, стільки й тривають постійні нападки на неї, що виростають із глибокого її незрозуміння. Жертв нескінченно багато, про що свідчить сама історія філософії.

З 1955 року розпочала діяльність київська телестудія, куди Кримський влаштувався сценаристом музичних та історичних програм. Щоправда, замовляли роботу не щомісяця. Та попри все це був непоганий заробіток на якийсь час. А через два роки, хоча він склав кандидатські іспити ще 1956 року, його взяв молодшим лаборантом (Кримський жартував — влаштувався на посаду машиністки), а потім і бібліографом в Інститут філософії АН УРСР тодішній директор Данило Острянин. Цього було достатньо для того, щоб відкрити свою наукову тему. Саме Інститут і стане місцем роботи філософа до кінця його життя. Проте академічне життя включало не лише творчу роботу, а й співпрацю в колективі. Дослідницьке ядро Інституту налічувало заледве 15 осіб. Острянин цінував творчі здобутки Кримського, навіть радився з ним з приводу того, кого запросити до Інституту. За його порадою прийшли аспірантами Мирослав Попович, Володимир Мазепа, Ігор Бичко та деякі інші тепер знані науковці. Їхнє коло почало поволі розширюватися.

Виконуючи науково-допоміжну роботу, яку Кримський жартома називає «лаборантурою», можна було займатися і власними дослідженнями, зокрема вивченням української філософської, соціальної й політичної думки. І все це без навчання в аспірантурі, без наукового керівника, ба навіть не маючи статусу пошукача. Так, для підготовки колективної праці «Нариси історії філософії на Україні» доводилося працювати в бібліотеках Києва, Москви й Ленінграда. Виходить низка статей, за результатами публікації яких Кримського переводять на посаду молодшого наукового співробітника. Він брався за теми, з яких ще майже не було ніякої філософської літератури. Дедалі частіше доводилося зосереджуватися на проблемі розвитку логічного мислення в контексті природничих і соціогуманітарних напрацювань. На підставі цих розробок 1962 року Сергій Кримський видає монографію «Генеза форм і законів мислення», а ще через рік з цієї теми захищає кандидатську дисертацію. Московський журнал «Вопросы философии» в 1964 — 1965 роках видає його розвідку про процедуру інтерпретації.

Коли 1962 року в Інститут філософії на посаду директора прийшов Павло Копнін, розробка проблем логіки, методології й філософії науки набуває нового якісного рівня. Кримський, Копнін і Попович стали фундаторами науково-дослідного проекту, результатом якого стала монографічна праця «Логіка наукового дослідження» (1965). В своїй частині розвідки Кримський аналізує процес наукового дослідження, простежуючи його етапи: опис емпіричної бази, виникнення та обґрунтування теорії, наповнення теоретичних основ конкретним змістом. Автор наполягає, що для проходження цих етапів потрібна певна процедура, протилежна абстрагуванню. Як таку процедуру запропоновано інтерпретацію, розкрито її структуру, види, евристичну функцію тощо.

Після цієї теми дослідницькі зацікавлення Кримського пересуваються в інший бік. Виникає потреба з'ясувати, в який спосіб відбувається взаємний перехід між науковими теоріями чи перехід від старої теорії до нової. В своєму розділі монографії «Наукове знання та принципи його трансформації» (1974) філософ вивчає логічні принципи перетворення наукових теорій і генезу теоретичних систем. Розглядаючи, як утворюються теоретичні системи, він виокремлює низку чинників формування теорії: аплікація, метод «блукаючої» форми, алгоритми, принцип подвійності і багато іншого. Саме на ґрунті цієї праці Сергій Кримський захищає докторську дисертацію (1974).

Наступним етапом дослідження стає спроба розкрити наукове знання крізь призму його світоглядних контекстів. Доволі показовою тут стає розвідка «Світоглядні категорії в сучасному природознавстві» (1983), написана спільно з В. Кузнецовим. Повноправними категоріями цього розгляду стають «людина», «світ», «універсум», «освоєння світу». Людину тепер належить розуміти як істоту, поміщену в обшир потенційних світів. Космічні процеси, інстинктивна й розумова діяльність людини стають єдиним генетичним тлом.

Непроста доля спіткала чергову колективну працю філософа. Ще на початку 1970-х разом із поетом Іваном Драчем і своїм віддільським колегою Мирославом Поповичем Кримський пише біографічну розвідку про Григорія Сковороду. Проте ця праця майже одразу потрапила на полицю й вийшла друком лише 1984 року.

Тим часом кар'єра Кримського помалу розвивається. Зовсім скоро він стане старшим, потім провідним, а далі вже й головним науковим співробітником відділу логіки і методології науки. Отримає звання старшого наукового співробітника (1967) та професора (1987). Крім того, в 1985–1990-х роках він завідуватиме відділом методології й методики соціологічних досліджень.

У монографіях «Рациональність в науці та культурі» (1989) та «Запити філософських смислів» (2003) раціональність постає не як суха й абстрактна річ, а як закорінена в практичному житті людини. Хоча автор досліджує процеси організації на основі розумних рішень, вивчає проблему вибору, можливості та альтернативи, простежуємо концептуальний устрій і типологію раціональності; неабияку увагу він приділяє також і нерациональному, стихійному чи деструктивному в їхньому відношенні до раціонального. Сформувавши цілу низку принципів раціональності, в праці «Філософія як шлях людяності й надії» (2000) Кримський говорить уже про узагальнену раціональність. Після цих розробок Сергію Кримському стає зрозуміло, що, вивчаючи логіко-методологічні основи наукового й філософського мислення, він поволив занурюватися в сферу культурологічних і соціально-гуманітарних проблем.

До розробки питань, пов'язаних із філософією культури, історією української філософії, національною культурою філософ приходить у процесі осмислення науково-раціональних основ феномену культури, її символічного коду, просторово-часових вимірів. Новий наголос проблем поставлено в праці «Епістемологія культури» (1993), де простежено формування знання в контексті культури. Культуру розглянуто як розширену концепцію теорії

пізнання, включаючи семіотичну систему, тобто вона постає як сфера людських смислів. Пізнання в сфері культури не обмежене пошуком істини, воно починає нагадувати людиновимірний процес, який враховує ціннісні переваги, моменти самоідентифікації, що дає змогу не тільки розкривати, а й переживати істину. Пізнання може вести не лише до порятунку, а й до катастрофи, якщо необачно його провадити. Тут гносеологію доповнено такими формами, як духовність, мовна свідомість, етос, символізація, софійність, архетипи тощо. Тобто людина отримує можливість наближувати зовнішній світ до внутрішнього на основі морального закону, вона поєднує особистісне та абсолютне, розкриваючи буття як дарунок долі.

Дослідження культури стає особливою сторінкою досліджень філософа. Він розглядає її в історичному ключі. Це означає, що культуру пропонувано аналізувати на двох рівнях: фактичному та нормативному. Фактичний рівень передбачає наявність усього того, що було створено людиною впродовж тривалого часу і що протистоїть природному станові буття. Але тут є свої обмеження, бо не все те, що фактично є культурою, сприймає та чи та доба. З цієї точки зору Кримський наполягає, що нікому не спаде на думку зараховувати до культурного осередку, приміром, газові камери, адже вони — це радше антикультура. З іншого боку, в Стародавній Греції вважали, що скіфське мистецтво є типовим зразком варварської творчості, хоча тепер для нас — це золотий фонд культури. Тобто виникає певна суперечність між тим, що є культурою за походженням, або фактично, й тим, що стає культурою відповідно до норми. Чому це так? Справа в тому, що людство за тривалий час свого існування опікувалося двома сферами: виробництвом матеріальних речей і творенням самої людини. Відтак культура — це неабияка царина творення людини. В наш прагматичний, націлений на споживання час стає дедалі непросто пояснювати, чому культура не менш важлива, ніж показники матеріально-технічного розвитку.

Сергій Кримський стверджує, що культура завжди була засобом виходу з катастроф в історії людства. Якщо взяти історію XIV сторіччя — найбільш страшний період у Європі, коли лютує чума, ця чорна смерть, а половина Європи взагалі вимирає, шириться продовольча криза, бо немає хліба. Але чим відповідає на це людство? Ренесансом! Подібним чином і Україна відповідає на період, який в її історії названо Руїною (саме так, з великої літери!). Програма Петра Могили передбачає вихід на західноєвропейський рівень освіти, відбувається перехід на латину як мову науки в Києво-Могилянській академії, Острозькій академії, Львівському братстві. Тобто культуру завжди належить розглядати як вихід із кризових ситуацій.

Особливе місце в дослідженнях Кримського посідає проблема культурних архетипів, які він вивчає в контексті української філософської й соціально-політичної думки. Головні постаті цих студій — Олександр Потебня, Тарас Шевченко, Петро Могила, Григорій Сковорода, Дмитро Чижевський і багато інших. В українській культурній історії його увага прикута до Просвітництва та бароко. Особливе зацікавлення становить феномен

Софії Київської та ширше — українська культурна ментальність з її архетипом серця, *софійності* як знаку Божої премудрості та святості буття.

Синтез досліджень сучасної науки та культури наштовхує Сергія Кримського на розробку концепції ціннісно-сміслового універсуму. Йдеться про усвідомлення людиною її життєвого шляху через трансформацію її духу, випробування долі, її надії, сприйняття міфу, етосу, мистецтва. Ця ідея дає Кримському змогу сформулювати головний принцип моральності: я мушу відчувати бодай дешицю зла в собі, *проти* якого маю невинно боротися, а в своєму опоненті вбачаю частину добра, *за* яке постійно борюся. Тільки таким чином у ХХ сторіччі ще можна щось зробити. З огляду на трансформацію, яка відбувається на рівні особистості, тільки так і можна зрозуміти історію, що постає як маніфестація людського духу.

Отже, людина, в уявленні Кримського, не завжди перебуває на теренах затишного буття, а сусидить із небуттям. А це вимагає від неї не просто усвідомити власну кінечність, а переродитися. Можливості зникнення вона протиставляє власний досвід культури й соціоетнічного звернення, запобігаючи родовому знищенню людства.

2000 року, до 70-річного ювілею філософа, виходить його книга «Філософія как путь человечности и надежды», а ще через три роки її доповнений і перероблений український варіант «Запити філософських смислів». За результатами цих двох праць 2005 року Сергій Борисович Кримський був удостоєний звання лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка. Тоді ж він стає переможцем загальнонаціонального конкурсу «Людина року» в номінації «Вчений року». Його творчість помічають не лише в Україні: 2006 року в Москві перекладають його працю «Экспликации философских смыслов». Нарешті, 2008 року виходить масштабна підсумкова монографія «Під сигнатурою Софії». Тоді ж Кримський потрапляє в лікарню після другого інфаркту, де пише значну частину книги «Ранкові роздуми». Останньою його прижиттєвою монографією стала збірка науково-публіцистичних і філософських статей «Про софійність, правду и смысл людського буття». Її опублікували до 80-річного ювілею філософа. Презентація відбулася в Інституті філософії всього лише за вісім днів до його раптової смерті.

Останній рік життя Сергій Кримський переживав тривожно. «Доля Бога, — казав він, — в нас. Бог страждає разом із нами. Коли це уявити, нам може відкритися шлях до подолання смутку від втрати близьких». Але депресивний стан Кримський розглядав як протилежність творчості. Саме тому велику роль він відводив мандрівці — інтелектуальній і фізичній, адже тільки мандруючи можна зіштовхнутися з чимось таким, що є значно більшим за нас. А це не лише дає змогу (і насагу) збадьоритися, а й допомагає опанувати себе. Напевно, на цій здатності до подорожі в часі та просторі крився і неабиякий викладацький талант Сергія Кримського. Відомий як надзвичайно цікавий оповідач, він захоплював аудиторію своїм голосним і мудрим словом. Його уривчасті затинання надавали його промовам якогось невимовного шарму. Врешті, стиль Кримського годі сплутати!

Кажуть, що незадовго до своєї смерті Сергій Борисович перечитував «Феноменологію духа» Гегеля. Здійснивши земну Одиссею духу, він попрямував у зовсім іншу царину... В лютому 2016 року в Бахмуті (колишньому Артемівську) було ухвалено рішення назвати один із провулків міста іменем Сергія Кримського. Ім'я філософа повернулося до місця його народження.

ДЖЕРЕЛА

- Йолон, П. (2010). Життя у філософії і філософія в житті. В: *Кримський Сергій Борисович. Біобібліографічний покажчик*. Київ, с. 3–16.
- Курбатов, С. (2010). Под сигнатурой Сергея Крымского. В: *Зеркало недели*, 6 августа.
- Сергей Крымский: наш разговор длиною в жизнь* (цикл интервью Т.А. Чайки) (2012). Киев.
- Табачковський, В. (2002). Софійна ноосферність персонального універсуму (Сергій Кримський). В: *У пошуках невтраченого часу. Нариси про творчу спадщину українських філософів-шістдесятників*. Київ, с. 164–177.

Статтю одержано 28.11.2016

REFERENCES

- Yolon, P. (2010). Zhyttyau filosofii i filosofiya v zhytti [Life in philosophy and philosophy in life]. In: *Krymskyi Serhii Borysovych. Bibliohrafichnyi pokazhchyyk*, Kyiv, Ukraine, p. 3–16.
- Kurbatov, S. (2010). “Under the signature of Sergei Krymskyi. In: *Zerkalo nedeli*. August 6.
- Sergei Krymsky: nash razgovor dlinoiu v zhizn'* [Sergei Krymskyi: our life-long conversation] (tsykl intervyyu T.A. Chaiki) (2012). Kyiv, Ukraine.
- Tabachkovskiy, V. (2002). Sofiina noosfernist' personalnoho universumu (Serhii Krymskyi) [Sophistic noosphericity of personal universum (Serhii Krymskyi)]. In: *In search for unlost time. Essays on creative legacy of Ukrainian philosophers of the sixties*. Kyiv, Ukraine, p. 164–177.

Received 28.11.2016

Taras Lyuty

SENSE-VITAL UNIVERSUM OF SERHII KRYMSKYI

The biographic essay is dedicated to Serhii Krymskyi (1930–2010), a distinguished figure in the history of philosophy in Ukraine. The author follows the path of this uncommon man from the birth in the settlement of Bakhmut and studying at philosophical faculty of Kyiv university, experience of script writer at Kyiv film studio and first philosophic acquisitions in the field of logic, methodology and philosophy of science and to the last days full of the work of thought and communication with friends and colleagues. Research of scientific knowledge in the light of worldview contexts and development of the problems of philosophy were special stages in intellectual biography of the philosopher. Serhiyi Krymskyi stated that culture always helped to find the way from catastrophes in the history of mankind.

Keywords: logic, methodology, philosophy of science, worldview context, culture phenomenon, sense-of-life universum

Лютый, Тарас — доктор філософських наук, професор кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА. Сфера наукових інтересів — проблеми історії філософії та філософської антропології.

Lyuty, Taras — doctor of science in philosophy, assistant professor of the Department of Philosophy and Religion Study of National University “Kyiv Mohyla Academy”. Scientific interests: problems of the history of philosophy and philosophical anthropology.
